

ӘОЖ 81:0/9

А.Е. Әбдіхалық

Нұр-Мұбарак университеті, Қазақстан, Алматы қ.

E-mail: nur-kazakhstan@mail.ru

Араб тілді деректердегі иудаизм және қасиетті жазбалар жайындағы сыни көзқарастар

Аңдатпа. Мақалада араб тіліндегі деректерде иудаизм діні қалай түсіндірілетіндігі жайында сөз болады. Араб тілді деректердегі иудаизм тақырыбын зерттеудің өзектілігі көрсетіліп, оны зерттеуде екі кезеңге бөлу мәселесі ұсынылады. Ислами-мұсылмандық дүниетанымдағы Мұса пайғамбарға түсірілген Таурат кітабы жайындағы араб тіліндегі деректерге сүйеніле отырып, қазіргі Таурат жайлы сыни көзқарасқа қысқаша шолу жасалады. Нәтижеде араб және еврей халықтарының діни дүниетанымдық алшақтықтары меңзеліп, олардың өзара сұқбаттастығы мәселесі көтеріледі. Бұл тақырып Қазақстан зерттеушілері үшін де тартымды болуға тиіс екені алға тартылады.

Түйін сөздер: иудаизм, ислам, дін, қасиетті жазбалар, араб, еврей, діни сұқбаттастық.

Қазіргі таңда *иудаизм* – ұлттық дін ретінде танылып үлгергені көпшілікке мәлім. Әлемде тек еврей ұлты ғана осы дінді ұстанады. Арабтар мен еврей халықтарының түп атасының бір екендігін ескерсек, қазір ислам дінін ұстанатын араб халқының *иудаизм* (яһудилік) діні жайындағы діни көзқарасы, дүниетанымы жайында жазылған араб тіліндегі деректерді зерттеу тақырыбы етіп көтеру өте маңызды. Себебі араб елдерінде еврейлер ерте кездерден бері тұрақтап арабтармен иық тірестіріп бірге өмір сүріп келеді. Арабтардың ислам дініне иек артып, бүкіл тұрмыс-тіршілігін осы діннің негіздерімен байланыстырғалы еврейлер мен арабтар арасындағы діни саладағы түсініспеушілік күні бүгінге дейін толық шешілмей екі ұшты болып келеді. Мұның ең басты өзегі – Таяу Шығыстағы Палестина мәселесі. Осы арада Израильдің оның діни ұстанымдарының, қасиетті жазбалардың араб-ислам дүниетанымында қалай танылатындығы ескерілуі, көңіл аударылуы тиіс екендігі өзекті тақырып. Өйткені біз жаһандану заманында діни сұқбаттастықтың негізін қалап, толлеранттылықты насихаттап отырған тәуелсіз елміз. Қазақстан халқының басым көпшілігі ислам дінін ұстанатын сүнниттік мұсылмандар екендігін ескерсек, біз

үшін де *иудаизм* дінінің араб деректеріндегі түсіндірілуін ғылыми тұрғыдан саралауы құптарлық іс деуге болады.

Иудаизм (Ивритте «Яаадут») Иуда еврей тайпасы бірлестігінің атымен байланысты. Иуда Израильдің ең ірі тайпасы болған. Иврит тілінде «Иудаизм» термині ХІХ ғасырдың соңына қарай кеңінен таныла бастаған.

Давид патша Иуда тайпасынан болатын. Давид тұсында біріккен Израиль-Иуда патшалығының күш-қуаты арта түсті. Бұл б.з.б. ХІ ғасырдың соңында болды. Иудаизм дін ретінде және құқықтық, моральдық-этикалық, философиялық және діни түсініктер кешені ретінде төрт мың жыл бойы және бүгінгі уақытта еврейлердің өмір салтын айқындап келді және айқындап отыр.

Біздің дәуірімізге дейінгі ІІ мыңжылдықта Солтүстік Арабияның көшпелі еврей тайпаларының полиатеистік сенімдері мен ырымдарының негізінде пайда болған. Біздің дәуірімізге дейінгі ХІІІ ғасыр Палестинаны (Ханаан) жаулап алады. Иудаизмнің қалыптасуына Яхве құдайын асқақтатушы Иуда тайпасы (атауы осыдан шыққан) ерекше ықпал еткен. Соңынан Яхве жалғыз құдайға айналады.

Иудаизмде діни ілім мен асқақтату ертеден бастау алған. Мысалы, Құдай, Дүние, Адам

жайлы ілім; діни асқақтатудың тәртібі; моральдық-өнегелік қарым-қатынастар кодексі; діни институттар жүйесі; Құдай андамалылығының тұжырымы; Мессиянизм – Құдайдың елшісінің немесе маңдайына бақ қонғандардың Мессияға келуі, Құдай патшалығының орнауы.

Осы иудаизм діні араб деректерінде яһудилік діні деп аталады. Араб тіліндегі тарихи деректерге жүгінсек, араб жерлеріне яһуди, христиан, зороастра діндері және де сабия деп аталатын діндер де енген. Араб елдеріне яһудилердің енуін негізгі екі кезеңге бөлуге болады:

Бірінші кезең – вавилон мен ассириялықтардың Палестинаға шапқыншылығы кезінде араб жеріне келуі. Бұл шапқыншылықтар яһудилердің қудалануы мен б.з.д. 587 жылғы Навуходоносордың шапқыншылығының нәтижесінде қалаларының, құлшылық орындарының жойылуына алып келді. Бұл кезде яһудилердің көбісі жау қолына түсіп, Вавилонға айдалып кеткен. Бірақ бір бөлігі Палестинадан Хиджазға өтіп, оның солтүстік аудандарында қоныстанды.

Екінші кезең – б.з.д. 70 жылдан басталады. Бұл кезде Палестина римдіктердің басқыншылығына түсті. Қудалау мен құлшылық орындарының қайта қирауының нәтижесінде көптеген тайпалар қайтадан Хиджазға көшіп, Ясриб, Хайбар және Тайм қалаларына қоныстанып, осы аймақтарда елді мекендер мен қамалдар тұрғызды. Осы көшіп келгендер арқылы араб халқының бір бөлігіне тараған яһудилік дін исламға дейінгі Арабияның, сонымен қатар исламның таралуының алғашқы кезеңіндегі саяси өмірінде маңызды рөл атқарған еді. Ислам діні пайда болғанда бірнеше яһудилік тайпа белгілі болған-ды. Мәселен, хабир, мусталик, надир, курайза және кайнука, ал әс-Самхудидің айтуы бойынша, яһудилік тайпалар саны шамамен жиырмадан асатын болған.

Иудаизм діні Йеменге Асғал Әбу Карб есімді патшаның ықпалымен еніп, кеңінен таралуына себеп болған. Бұл патша Ясриб қаласына соғыспен барып, сол жерде осы дінді қабылдап, өзімен бірге Йеменге бәну курайза тайпасынан шыққан екі раввинді алып келді. Асғадтың өлімінен кейін оның ұлы Юсуф Зу Науас билік басына келіп, Нәжран христиандарына қарсы шабуыл бастап, оларды яһудилік дінді қабылдауға шақырды. Ал олар бұл

ұсыныстан бас тартқан кезде оның әмірімен ор қазылып, ордың ішіне от қойылып, сол ордың ішінде ерлер мен әйелдерді, жас пен кәріні өртеп жіберген. Кейбір деректерге қарағанда құрбан болғандар саны жиырма мыңнан қырық мыңға дейін жеткен. Бұл, әрине, өз алдына ауқымды тақырып. Жалпы біз араб тілді деректердегі иудаизм тарихын басты екі кезеңге бөліп қарастыруды жөн деп санаймыз. Алғашқысы, араб елдерінде ислам діні пайда болғанға дейінгі кезең ал екіншісі ислам діні пайда болғаннан кейінгі кезең.

Яһудилік дінінің ислам діні пайда болғанға дейінгі кезеңде иудаизмнің шығу тарихы мен дүниетанымы, ұстанымдары жайында, Мұхаммед пайғамбар дүниеге келгенге дейінгі араб қоғамындағы қал-жағдайы араб деректерінде Ибн Һишам (السيرة النبوية / السيرة النبوية) [1], Бидая уан Ниһая (البدایة والنہایة / ابن كثير) [2], Ахмад Шәләби (احمد شلبي، مقارنة الأديان: اليهودية) [3], Халил Абдурахман әл-Һинди (إظهار الحق للشيخ رحمة الله) [4], Заки Шәнууда (المجتمعة اليهودي (خليل الرحمن الهندي / ذكي شنودا) [5] сияқты, т.б. көптеген ғалымдардың еңбектерінде жан-жақты сөз болады. Осы сияқты араб тіліндегі еңбектердің жазылу тілі мен яһудилік дініне объективті баға беру мәселесі және авторлар арасындағы тақырыптық желілістік пен ұқсастықтар, олардың тақырыпты баяндау ерекшеліктерін назарда ұстауды ұсынамыз. Ал екінші кезеңде, яғни ислам діні келгеннен кейінгі кезең қарастырылғанда Құран және хадис мәтіндеріндегі яһудилік мәселесі өз алдына сөз болуы тиіс. Осы кезеңде ислам дінін ұстанатын дін өкілінің яһуди дінін ұстанатын халықпен қарым-қатынасы араб тілді еңбектерде қалай беріледі деген орынды сұраққа жауап іздеуге болады. Сондай-ақ осы орайда ислам және иудаизм сұқбаттастығы мәселесі көтеріліп олар өзара түсінісе ала ма, бұл мәселе араб тілді деректерде қалай шешімін табады деген сұрақ көкейде тұрады. Әрине, мұндай сұрақтарға жауап беру бір мақала көлеміндегі зерттеу аясына сыймайды. Бұл ауқымды әрі өзекті тақырып. Сондықтан жан-жақты зерттеліп, қарастырылуы тиіс. Әзірге біз тек қасиетті кітап (Таурат) жайындағы араб тілді деректердегі көзқарастарды келтіре отырып, қазіргі Таураттың Мұса пайғамбармен байланысын, Таурат кітабын Мұса пайғамбардың жазып-жазбағандығы жайындағы сыни мәліметтерді келтіреміз.

Ислам дүниетанымы бойынша, Таурат – Мұса пайғамбарға көктен түсірілген қасиетті кітап. Мұса пайғамбар Алла тағаланың елшісі, қасиетті Таурат кітабындағы жазбаларды қауымына түсіндіруші. Бірақ осы қасиетті кітаптың жазылуы қазірге дейін таласты тақырып болып келеді. Тіпті, бұл мәселе яһуди дінін ұстанушылар арасында да таласты тақырып. Мысалы, көне өсиеттегі кітаптар: Муса, Азра, Исаия, Еремей, Аввакум және Сүлеймен есімдерімен байланыстырылады, яғни олар жазған дейді. Бірақ нақты дәлелдің болмауы бұл пікірлердің дұрыстығын қуаттамайды.

Қазіргі таңда қасиетті жазбалар екіге бөлінетіні белгілі. Оның алғашқысы «Исадан бұрынғы пайғамбарлар жолымен жазылған» деп түсіндірілетін кітаптар. Мұны «Көне өсиет» – деп атайды. Ал екіншісі «Исадан кейін уахимен жазылған» деп оны: «Жаңа өсиет» деп атайды. Осы екі жазбаны «Көне өсиет» пен «Жаңа өсиет» біріктіріп «Библия» деп атайды. Библия грек тіліндегі сөз, қазақша мағынасы «Кітап» деген мағынада. Олар Көне және Жаңа өсиетті өз ішіне алатын кітаптарға: «Киелі кітап» деп жазады. Олардың киелі кітаптарының бірінші бөлігі болған «Көне өсиет» қазір 39 кітаптан тұрады. Олар мыналар: Жаратылыстың басталуы, Нәтиже, Левит. (Левит – еврейлердің төменгі мәртебелі молдасы), Сан, Екінші заң, аталған 5 кітапты, олар «Мұсаның 5 кітабы» деп санап, оны «Таурат» деп атайды. «Таурат» деген сөздің мағынасы «Заң» немесе «Тәлім беру» және «Шариғат» дегенді білдіреді. Бірақ қазір «Таурат» деген сөзді Көне өсиеттегі барлық кітаптарға қолдана береді. Яғни Мұсаның 5 кітабына да, одан кейінгі кітаптарды да «Таурат» деп атай береді. Мұсаның 5 кітабынан кейінгі кітаптар мыналар: Иисус Навинаның кітабы (книги Иисуса Навина), Израиль қазылары кітабы, Руфтың кітабы (книги Руфь), Патшалықтың 1-і кітабы (1-ая книга Царств), Патшалықтың 2-і кітабы (2-ая книга Царств), Патшалықтың 3-і кітабы (3-ая книга Царств), Патшалықтың 4-і кітабы (4-ая книга Царств), Паралименонның 1-і кітабы (1-ая книга Паралипоменон), Паралипоменонның 2-і кітабы (2-ая книга Паралипоменон), Ездора кітабы (книга Ездора), Неемия кітабы (Книга Неемии), Иов кітабы (книга Иова), Есфир кітабы (книга Есфира), Забур кітабы,

Сүлейменнің нақыл кітабы (книга питчей Соломоновых), Еккелесиост немесе Уағызданушы кітабы (книга Еккелесиоста или Проповедника), Сүлейменнің өлеңдері (книга песни песни Соломона), Иса Пайғамбар кітабы (книга пророка Исаии), Еремей Пайғамбар кітабы (книга пророка Иеремии), Еремейдің көз жасы (книга плач Иеремии), Езекиіл Пайғамбар кітабы (книга пророка Иезекиила), Даниял Пайғамбар кітабы (книга пророка Данила), Осиа Пайғамбар кітабы (книга пророка Осии), Иоиль Пайғамбар кітабы (книга пророка Иойла), Амос Пайғамбар кітабы (книга пророка Амос), Авдий Пайғамбар кітабы (книга пророка Авдия), Иона Пайғамбар кітабы (книга пророка Иона), Михей Пайғамбар кітабы (книга пророка Михея), Наум Пайғамбар кітабы (книга пророка Наума), Аввакум Пайғамбар кітабы (книга пророка Аввакума), Сафония Пайғамбар кітабы (книга пророка Сафонии), Закария Пайғамбар кітабы (книга пророка Захарии), Аггей Пайғамбар кітабы (книга пророка Аггея), Малахи Пайғамбар кітабынан (Малахи Пайғамбар Иса (ғ.с.) – шамамен 470 жыл бұрын өткен), Самариттер жоғарыда аталған кітаптардан тек қана жетеуін мойындайды. Яғни Мұсаның 5 кітабы және Иисус Навинаның кітабы, Израиль. Самрише – Таурат ибраниша Таураттан өзгеше. Ал бұл екеуі грек тілінде жазылған Таураттан өзгеше. Ибраниша жазылған таураттан артық жеті кітап бар. Оларға «Апокриф» дейді. (Апокриф – шіркеу әдебиетіне енгізілмей тастаған інжілдік мәні бар шығармалар). Олар мыналар: Барух кітабы, Товиш кітабы (книга Товиша), Иудифа кітабы (книга Иудифа), Сүлеймен даналықтары, Сераковтың ұлы Иисустың даналықтары, Маккабейлердің бірінші кітабы, Маккабейлердің екінші кітабы. Ал мына жазбаларды қосқанда грек тіліндегі Таурат 46 кітаптан тұрады. Ал Библияның екінші бөлігі саналатын жаңа өсиет қазір 27 кітаптан тұрады. Олар: Матай жазған ізгі хабар, Марқа жазған ізгі хабар, Лұқа жазған ізгі хабар, Жохан жазған ізгі хабар, Негізінде, «Інжіл» деген атау осы 4 кітапқа ғана қатысты. «Інжіл» сөзі араб тіліндегі сөз емес. Арабтарға гректерден енген сөз. Бұл сөздің төркіні «инклиюс-инклион» деген сөзден жасалып, «Сүйіншілеу» немесе «Тағылым» немесе «Қуанышты хабар» деген мағыналарды білдіреді.

Сонымен, христиан діні өкілдерінің киелі кітап ішіндегі кітаптардың жалпы саны Ибраниша Тауратпен есептегенде 66 кітап болады: – (Көне өсиетте 39, жаңа өсиетте 27). Ал грек тілінде жазылған Тауратпен есептегенде 73 кітап болады: (Көне өсиетте 46, жаңа өсиетте 27).

I Константин патшаның бұйырығымен 325 жылы «Никея» қаласында күмәнді кітаптарға үкім шығару үшін бүкіл әлемдік жиын (собор) болып өтті. Бұл жиындағы ақылдасу және зерттеулерден кейін олар «Иудифаның» кітабын ғана алуға, ал қалған 14 кітапты өтірік, сенуге болмайды, оларды мойындау міндет деп өзара келіседі. Ол жазбалар мыналар: Есфирдің кітабы, Жақыптың хаты, Петрдің 2-хаты, Жоханның 2-хаты, Жоханның 3-хаты, Яһуданың хаты, Еврейлерге арналған хат, Сүлейменнің даналығы, Товиштің кітабы, Барухтың кітабы, Сираховтың баласы Иисустың даналығы, 1-і Маххабин кітабы, 2-ші Маххабин кітабы, Жоханның аян кітабы.

Бұл туралы 420 жылы қайтыс болған Жайрум деген христиан ғалымы «Иудифа кітабына» жазған кіріспесінде ашық айтылады. Осыдан 39 жыл өткеннен кейін 364 жылы христиан ғұламаларының «Ладукия» қаласында кейінгі бүкіл әлемдік жиыны (собор) болып өтті. Осы жиында олар жоғарыдағы кітаптардың жетеуін алу уәжіп деп үкім шығарды. (яғни 1-ден 7-ге дейінгілерін). Бірақ оны олар «Никеяда» болған жиында алуға болмайды деп үкім шығарған болатын, соған қарамастан олар 1-ден 7-ге дейінгі кітаптар өтірік емес деп есептеп, қалған жетеуін, яғни 8-ден 14-ке дейінгі кітаптарды күмәнді, өтірік оны дұрыс деп сенуге болмайды деп үкім шығарды және олар бұл үкімді басқа жерлерге хат жіберіп хабарлады. Ал 33 жылдан кейін 397 ж. Қартажа қаласында келесі Бүкіл әлемдік (собор) болып, осы жиында олар қалған 7 кітапты да алу міндет деген шешімге келеді. Ал алдыңғы екі жиында мұны күмәнді, өтірік деп жариялаған болса да, «Қартажа» жиыны өзінен алдыңғы жиын үкімдерін жоққа шығарып, алдыңғы мойындалмаған күмәнді, өтірік деп есептелген кітаптарды дұрыс, оны қабылдау керек деп байламға келді. Сөйтіп, XII ғасыр бойы, тіпті XVI ғасыр аралығында «Протестант» – деген топ шыққанға дейін христиандар бұл кітаптарды қабылдап, мойындап жүрді. Ал Протестанттар Иудифа кітабын, Сүлейменнің даналығы кітабын, Товиштің кітабын, Барухтың кітабын,

Сираховтың баласы Иисустың даналығы кітабын, 1-і, 2-і. Маккабин кітаптарын жалғанға шығарды.

Сонымен бірге 16 тараудан тұратын Есфирь кітабынан 16-тараудан 9-тарау және 10-тараудың – шумағын ғана қабылдап, 10 тараудың аяғына дейін қабылдамады. Протестанттар жоғарыдағы жазбаларды қабылдамауына бұл кітаптардың «Ибрани» тілінде жазылған түпнұсқасы жоқ. Қазіргі кездегі қолда жүрген кітаптар аударма деген уәж болатын. Еврейлер де бұл кітаптарды мойындамайды. Яғни көне өсиеттегі Апокриф кітаптарын қабылдамайды. Осы сияқты көптеген мағлұматтарды араб тілінде жазылған еңбектерден көптеп кездестіруге болады. Әсіресе «Изһарул хақ» атты еңбекте еврейлер мен христиандардың киелі кітаптарындағы қателіктер нақты дәлелдермен келтіріліп, қатаң сынға алынады. Мұның бір ұшы Таурат кітабының жазылуына, оның түпнұсқасына қатысты. Араб деректерінде Мұса пайғамбарға (ғ.с.) телінетін қазіргі таңдағы «Таурат» кітабы Мұса (ғ.с.) жазған Таураты емес екендігіне түрлі дәлелдер келтіреді. Қысқаша мысал келтірер болсақ, бірінші дәлел б.з.д. 638 жылы патша болған Амонның ұлы Иосия кезінде тоқтаған. Ал Иосия патша болғаннан 18 жыл өткеннен кейін табылған нұсқаларға сүйенуге болмайды. Өйткені Хилқия деген діни қызметкер оны ойдан жазған, соған қарамастан оның өзі де Навуходносор б.з.д. 587 жылы Палестина өлкелерін жермен-жексен еткен кезде жоғалып кеткен. Егер біз оны жоғалмаған деп айтатын болсақ та Навуходносор Палестина жерін жермен-жексен еткен кезде Таурат және одан басқа көне өсиет кітаптары жоғалып кеткен болатын. Антикос Сирия жерінде б.з.д. 175-163 жылы патша болған және еврейлердің дінін жойып, Палестинаға «Эллинизм» дінін үстем етуді қалаған. Сол себепті ол еврей діни қызметшілерінің лауазымдарын сатып алған және олардан 40-80 мың аралығындағы адамдарды өлтірген және ғибадатхананың барлық заттарын тартып алып, яһудилердің құрбан шалатын жеріне доңыздар мен маймылдарды құрбан шалған. Жиырма мың жасақпен «Құддыс» қаласын қоршап алуға бұйрық берген. Олар яһудилер сенбі күні ғибадатханаға жиналған кезде басып кіріп, ғибадатхананы қиратып, өртеп жіберген. Және ол жердегі адам баласының бірін де қалдырмастан, тіпті әйелдер мен балаларды да өлтіріп,

үйлерін ойран еткен. Бұл күні олардан қашып тауларға, үңгірлерге тығылып бас сауғалатқандар ғана тірі қалған.

Екінші дәлел – қазіргі Таурат кітаптары мен Азра Пайғамбар Аггея және Закария пайғамбарлардың көмегімен жазған бірінші және екінші Параликомонен кітаптары арасында үлкен қарама-қайшылықтар және келіспеушіліктер бар. Кітап иелерінің ғұламалары: «Азра кемшілігі бар парақтарға сүйеніп жазғандығы себепті көп қателескен және ұлдар мен немерелер арасын ажырата алмаған» деген уәжді айтады.

Бұл үш пайғамбар Тауратқа сенетін пайғамбар болған. Егер қазіргі Таурат Мұсаның Таураты болғанда, бұл пайғамбарлар оған қарсы сөз айтпайтын әрі кемшілігі бар парақтарға сүйеніп, үлкен қателерге жол бермейтін еді. Мұның үстіне Азра пайғамбар жазған кітаптар олар мүдделенгендей уахиден жазылған болғанда, онымен Мұсаның бес кітабы арасында үлкен келіспеушілік болмайтын еді. Сонымен, қазіргі Таурат Мұса пайғамбар кезінде жазылған Таурат та және Азра жазған Таурат та емес деген тұжырым жасалады.

Бүгінгі Таураттың ешбір жерінде оны жазған пайғамбар өзінің жазғандығын немесе өз көзімен көрген оқиғаларды жазғандығын айтпайды, керісінше, қазіргі Таураттың барлық сөздері оны жазған адам Мұса пайғамбар емес, басқа кісі екендігіне куәлік етеді. Мұны жазған адам яһудилердің арасында кең таралған риуаят, қисса әңгімелерді жинап, олардың арасын өзінше ажыратқандығын аңғартады. Басқаша айтқанда, қайсыбір нәрсе оның пікірі бойынша Құдай тағаланың сөзі болса, «Алла айтты» деп жазған, ал қайсы нәрсе оның пікірі бойынша, Мұса пайғамбардың сөзі болса,

«Мұса айтты» деп қағазға түсіріп отырған. Жазбагер Мұса пайғамбар турасында барлық орындарда «Ол» деп III-жақта жазған. Әрине, бұл Таурат нұсқасы Мұса пайғамбар жазған Таурат кітабы еместігіне дәлел болуға жеткілікті делінеді.

Мұндай дәлелдерді араб деректерінен көптеп келтіре беруге болады. Әрине, мұндай деректердегі барша мағлұматтар әу баста ислам діні дүниетанымдарына негізделетіні дау туғыздайбы. Бір жағынан, бұл дүниетанымдар арасындағы алшақтықты көрсетеді. Қазіргі жаһандану заманында яһудилер мен араб-мұсылман халықтарының өзара сұқбаттастығы мәселесі өзекті. Әлемде тыныштық пен бейбітшіліктің туы желбіреу үшін қандай қадамдар жасай аламыз. Осы бағытта жұмыс жасауда араб тіліндегі деректерде берілетін яһудилік діні жайындағы мағлұматтарды қаперде ұстау, жазылған деректердің ескерілуі маңызды. Өйткені бұл түбінде күллі мұсылман жұртшылығының дүниетанымына әсер ететін мағлұматтар. Сондай-ақ Таяу Шығыстағы күрделі мәселенің оң шешіміне ықпал етумен қоса қазірге дейін қолданылып келген Таяу шығыста бейбітшілік орнату бағытындағы әдіснаманың да өзгертілуі тиіс екендігіне ой сала алады деген пікірдеміз.

Әдебиеттер

- 1 السيرة النبوية بن الهشام
- 2 البداية والنهاية / المؤلف / ابن كثير إسماعيل بن عمر الدمشقي المتوفي سنة 774 هـ، دمشق، الجزء الثاني: ذكر أمم أهلوكوا بالعمّة – أصحاب الأيالة ، الجزء الثالث: لقمان – بدء السيرة النبوية
- 3 احمد شلبي، مقارنة الأديان: اليهودية / مكتبة النهضة المصرية / 1988 م / 369 ص.
- 4 إظهار الحق للشيخ رحمة الله خليل الرحمن الهندي
- 5 المجتمعة اليهودي – ذكي شنودا

А.Е. Абдыхалық

Иудаизм и взгляды критики священных писаний в арабоязычных источниках

В данной статье рассказывается о понятии религии иудаизм в арабоязычных источниках. Указывается актуальность исследования темы иудаизм из источников на арабском языке, а также предлагается делить исследования на два периода.

Ключевые слова: Иудаизм, ислам, религия, священные писания, араб, еврей, религиозный диалог.

A.E. Abdyhalyk

Judaism and views criticism of sacred Scripture in the Arabic speaking sources

This article discusses the concept of religious Judaism in the Arabic speaking sources. Indicates the relevance of the study of the sources of Jewish themes in the Arabic language, and also offer to divide the study period into two periods.

Keywords: Judaism, Islam, religion, scriptures, Arab, Jewish, religious dialogue.